

Hagyomány és modernitás a „Visegrádi négyek” családjainak életmódjában; Táplálkozási szokások

ALKALMAZOTT EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI ÉS EGÉSZSÉGFEJLESZTÉSI INTÉZET

család, életmód, táplálkozás, hagyomány, modernitás

Bevezetés

Tanulmányunk anyaga részét képezi egy, a visegrádi országok képviselőinek kutatócsoportjait egyesítő nagymintás nemzetközi kutatásnak, melynek címe: Hagyomány és modernitás a „Visegrádi négyek” családjainak életmódjában. A Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Egészségtudományi tanszéke többéves elméleti előkészítő műhelymunka után dolgozta ki kutatási koncepcióját a magyar családok életmódjának vizsgálatára, majd kezdeményezésünkre 2004 áprilisában – nemzetközi konzorciummá bővülve – kutatócsoportunk kiegészült a nyitrai Constantine the Philosopher Egyetem, a Hradec Královéi Egyetem és a Katowicei Sziléziai egyetem kutatócsoportjaival, és kutatásunk immár a „Visegrádi négyek” családjainak életmódjába kínál betekintést. Tanulmányunkban bemutatjuk az alkalmazott kutatási módszereinket, és kiemeljük a vizsgált életmódterületek közül a táplálkozási szokásokra vonatkozó néhány eredményünket.

Kutatási módszerek

Kutatási módszerünk két részből áll. Az első módszer elméleti: a család, a hagyomány illetve a modernitás kategóriáinak a folyamatelmzése. A magyar szociológiai gondolkodásban az életmód az ember ismételt, szokásszerűen végzett tevékenységeinek rendszere. Eközben az ember kielégíti szükségleteit, kapcsolatokat létesít más emberekkel, meghatározott eszközöket használ, vagyis megvalósítja a saját és a közösségi érték-választást. Az életmód a társadalmi gyakorlat hasznos tipizálási lehetősége. Az életmód elemei közé tartoznak – többek között – a társadalmi környezet, a lakáskörülmények, az étkezés, a pihenés, a viselkedés, az öltözködés, a kultúrálódás és a szabadidős tevékenységek formái. Amíg Weber (1992) a 20. század elejének perspektíváját nyújtja és az életmód alakulásában a választás szerepét hangsúlyozza, Bourdieu (1978) az 50-es éveket tárja elénk, ő a struktúrára, a habitusra és a lehetőségekre koncentrált. Giddens (1991) a jövő századba visz minket az új modernitásról alkotott nézetei segítségével, amelyből hiányozhat a tiszta struktúra és az emberek magukra maradnak az egyre inkább komplex világ megértésében.

A hagyomány és modernitás kérdése szinte a társadalomtudósok mindegyikét foglalkoztatta, akár makrotársadalmi szinten, akár családi, akár társadalmi karakterben gondolkodtak. Akár az egyes földrészek, országok, régiók, városok szintjén vizsgálódunk, a társadalomtörténeti folyamatoktól, hangsúlyoktól, hasonlóságoktól és különbözőségektől nem tekinthetünk el. Legyen a vizsgálódás alapja a társadalomtörténetbe ágyazottság (Somlai, 1997), az életvilág (Habermas, 1981), a társadalmi karakter (Riesman, 1982), vagy a társadalmi alrendszerek (Luhmann, 1979), a létrehozott kategóriák nagyon is együtt mozognak. Bár az említett kutatók útja különböző diszciplínákon vezet keresztül, számunkra mégis egymást erősítik és kiegészítik a szociológiai, pszichológiai, társadalmi és társadalomtörténeti dominanciájú megközelítések.

Somlai (1997) társadalomtörténeti elemzése végigvezet bennünket a családok történeti fejlődésén. A család a társadalom szociális intézménye. Elsődleges csoport. Közösség, amelyben elsőként találkozik az egyén a közösségi léttel. Közösség, amely egész életen át végigkíséri az egyént a családi szocializáció során kialakított értékek, szokások, hagyományok révén. A család a történelmi fejlődés során sok változáson ment át; a családokat három nagyobb csoportba sorolhatjuk: Hagyományos család, polgári család és modern család.

A családok társadalomtörténeti megközelítési módját a hagyomány és modernitás szempontjából tovább árnyalja számunkra Riesman (1982): A Magányos tömeg című könyvében felépített kategóriarendszer. A karakter az általuk használt értelemben nem más, mint az egyén ösztöneinek és szükségletkielégítésének többé-kevésbé tartós, társadalmilag és történetileg kondicionált szervezete, amely összekapcsolja az egyént a világgal és az emberekkel. A társadalmi karakter a karakternek az a része, amely a fontosabb társadalmi csoportok

tagjainál megegyezik. Riesman (1982) könyvében három társadalmi karaktert állít fel: a) a tradíciótól irányított; b) a belső vezérlésű és c) a külső vezérlésű karaktert. Természetesen ezek a kategóriák nem merev, rigid osztályozási elvek, hanem a társadalmi folyamatok egymásutánosságát és egymásmellettségét segítik megérteni.

Számunkra szinte kézenfekvőnek tűnik, hogy Luhmann (1979) kényszeren alapuló, a magától értetődő és a bizalom alapuló társadalomkategóriái mennyire megfeleltethetők Somlai (1997) társadalomtörténeti család-kategóriáinak (hagyományos, polgári, és modern család), és a riesmani társadalmi karaktertipológiának (tradíciótól irányított, belülről irányított és kívülről irányított karaktertípus).

Elméleti kitekintésünkben felhasználtuk továbbá neves magyar kutatók munkáit is, úgymint: Ferge Zsuzsanna (1969), Szelényi Iván (In Andorka, 2002), Kolosi Tamás (1987), Utasi Ágnes (1984) és Hankiss Elemér (1986).

Jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé elméleti háttérünk részletes kifejtését, így a fenti felsorolásunk célja, hogy – a teljesség igénye nélkül – izelítőt adjon a szakértő olvasónak elméleti háttérünk gazdagságáról.

Második módszerünk: strukturált, asszisztált kérdőíves interjú, melynek kérdései öt nagyobb témakör köré csoportosulnak: táplálkozás, szabadidő, családi szokások, kulturális szokások, családi értékrend. Mindez kiegészül a szociológiai, demográfiai és gazdasági változókkal.

A vizsgálat helyszíne – Erdei Ferenc terminológiájával élve – a „város és vidéke”. Vizsgálatunk egy a családok életmódjára irányuló empirikus kutatás részét képezi, melyben elsődleges célunk az életmód hagyományos, illetve modern elemeinek megragadása és megkülönböztetése volt. Ennek érdekében éltünk a város és vidéke megfogalmazás adta lehetőséggel, mely biztosította, hogy mintánkba 'városias' és 'falusias' jellegű lakóövezetben élő megkérdezettek is bekerüljenek. Feltevésünk szerint a falusias lakóterületen élők több hagyományelemet jelenítenek meg. A minta kiválasztásának módja többlépcsős reprezentatív véletlen mintavételi eljárás. Minden résztvevő ország esetében 500 család/háztartás mintába kerülése volt a cél. A konzorcium definíciója és a nemzetközi szociológiai gyakorlat szerint családként vettük figyelembe az egy fős illetve a gyermektelen háztartásokat is. Minden kiválasztott család/háztartás esetén egy felnőtt (nő) családtag lekérdezése szerepelt irányelvként.

A minta kiválasztásakor a területi – lakóövezeti reprezentativitás megvalósulását céloztuk meg. A területi reprezentativitás megvalósítása érdekében az alábbi lakóövezeteket határoztuk meg: Belváros, belső lakóterület, lakótelep, villanegyed és kertvárosias terület, falusias lakóövezet. A fenti lakóövezetek képezik le a „város és vidéke” koncepcióban megfogalmazott „városias” és „falusias” lakóterületeket. Hivatalos statisztikai adatok alapján minden ország meghatározta az adott lakóövezetből kiválasztandó családok/háztartások arányát, majd a felkészített kérdezőbiztosok az úgynevezett *sétálómódszerrel* választották ki az adott lakóövezeten belül a ténylegesen megkérdezett családokat/háztartásokat, a meghatározott számban. A magyarországi minta elemzési egységei a Szeged város és vonzáskörzete területéről kiválasztott 458 család/háztartás. A lengyelországi minta Rybnik adminisztratív területéről került kiválasztásra, összesen 500 háztartással, a Cseh Köztársaságban a Hradec Králové adminisztratív területéről vett minta elemszáma 520 család/ háztartás, végül a szlovák minta Nyitra adminisztratív területéről került kiválasztásra, 494 család/háztartás részvételével.

Kérdezőbiztosainkat a Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Egészségtudományi tanszékének *egyetemi szintű egészségktanár* szakos hallgatói közül választottuk ki, összesen 37 főt. A kiválasztott hallgatók kutatómódszertani előképzettsége magas, interjútechnikát, biográfiai analízist, kutatómódszertani ismereteket és statisztikai ismereteket sajátítottak el képzésük során. A kérdezőbiztosok felkészítését a kutatócsoport pszichológus munkatársai végezték, a próbakérdézés előkészítéséhez kapcsolódóan. A kérdezőbiztosok által vállalt kérdőívek azonosító sorszámaikat rögzítettük, majd 2005 tavaszán a hallgatók elkezdték a kérdőívek lekérdezését. Az adatok kódolása és rögzítése 2006 tavasza folyamán megtörtént, az adatok elemzése 2006 nyár–ősz időszakára esett, a teljes vizsgálati anyag publikálása angol nyelvű kötet formájában pedig 2007 elejére tehető.

Fő hipotézisünk, hogy a visegrádi országokban, illetve a „város és vidéke” területén a hagyomány és modernitás tengelyen a fő szociológiai elméletekkel szemben (Giddens, 1991) a cselekvésben a hagyomány értékeinek, viselkedésmintáinak szerepe magas. Vizsgáljuk, hogy milyen módon befolyásolják a hagyomány és modernitás mértékét a társadalmi tényezők (iskolai végzettség, település, foglalkozás stb.) és a kategoriális mutatók (Rahner, 1991) mellett a nem kategoriális rendszerben (saját maguk szubjektív megítélése a bipolárisról) adott vélemények milyen összefüggésben állnak egymással.

Eredmények

Jelen dolgozatunkban a rendelkezésünkre álló igen gazdag adatbázisból a táplálkozási szokásokra vonatkozó néhány megállapítást emelünk ki, a vizsgálatunk sarokpontját képező hagyomány és modernitás dimenziók mentén.

Az életmód egyik alapvető összetevője a táplálkozás. Mint minden eleme az életmódnak ez is nagyon összetett. Számos tudomány vizsgálja, többek között az orvostudomány, a pszichológia, a szociológia, az esztétika, a kultúrantropológia stb. Kutatásunk a szociológia módszereit alkalmazza, annak több megközelítését.

A mintánkban szereplő családok táplálkozási szokásait 12 zárt kérdés segítségével vizsgáltuk, melyek kiterjedtek: a főzéshez, sütéshez használt zsiradék; étkezés olyan esetekben, amikor a megkérdezett nem éhes; milyen zöldségeket és gyümölcsöket fogyaszt szívesen és milyen gyakran; milyen kenyérfajtát kedvel; milyen folyadékot iszik a leggyakrabban; megszózza-e az elkészült ételeket, amikor azok az asztalra kerülnek; milyen fűszereket használ; milyen húsokat kedvel és mi alapján dönt élelmiszereinek megvásárlásakor.

Kutatócsoportunk szakmai tapasztalata és elméleti elemzések alapján kiválasztotta a táplálkozási szokások területéről azokat a változókat, amelyek a táplálkozásra vonatkozó szokások hagyományos illetve modern voltát jelzik, rahneri terminussal kifejezve, kategoriális, objektív mércét képezve. A táplálkozás esetében a négy ország kutatócsoportjainak egyetértésével 8 ilyen indikátort választottunk.

Hagyományos táplálkozási szokásokra utalnak az alábbi választások: kedvenc zöldségei közé tartozik a burgonya, a káposzta és a zöldborsó; kedvenc gyümölcsei között megtalálható az alma, a ribizli és az eper; csapvizet iszik; a húsfogyasztásában a sertéshús választása dominál; és termékválasztásának alapja a hagyomány, családi szokás.

Modern táplálkozási szokásokat jeleznek az alábbi változók: kedvenc zöldségei közé tartozik a spárga, cukkini és padlizsán; kedvenc gyümölcsei között szerepel a banán, narancs és ananász; ásványvizet iszik; húsfogyasztásában leggyakrabban a pulykahús szerepel; és termékválasztásának alapja a reklám.

E két új indikátorváltozó segítségével, további összevonások és kombinációk alkalmazásával kialakítottunk egy új, összetett változót, mely 9 kategória segítségével objektív mérce szerint sorolta be a vizsgált családok táplálkozási szokásait a hagyomány és modernitás tengely mentén. Eredményeinket az 1. táblázat mutatja be.

Objektív kategóriák táplálkozási szokások	magyar n=452	lengyel n=500	cseh n=510	szlovák n=492	összesen n=1954
Enyhén modern	0,4	1,4	0,2	0,6	0,7
Kifejezetten modern	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Jellemzően modern	12,2	2,4	3,1	3,9	5,2
Enyhén hagyományos	2,2	10,4	3,7	4,1	5,2
Kifejezetten hagyományos	0,7	1,2	2,0	1,2	1,3
Jellemzően hagyományos	31,0	19,2	39,4	29,7	29,8
Se nem hagyományos, se nem modern	0,0	1,0	0,2	0,0	0,3
Nem jellemző	35,2	60,2	40,8	46,1	45,8
Kétpólusú	18,4	4,2	10,6	14,4	11,7
összesen	100	100	100	100	100
<i>Hagyományos</i>	33,9	30,8	45,1	35,0	36,3
<i>Modern</i>	12,6	3,8	3,3	4,5	5,9

1. táblázat.

Táplálkozási szokások esetében objektív hagyomány és modernitás indikátorok kombinációjával kapott értékek, országonként és a négy országra együtt (%)

Az objektív mutató szerint a leginkább hagyományos táplálkozási szokásokat a cseh minta mutatja (45,1%), őket követi a szlovák minta (35,0%), a magyar minta (33,9%) majd pedig a lengyel minta (30,8%). Egyértelműen a teljes nemzetközi mintában és országok szerint is a hagyomány dominanciája figyelhető meg.

A nem jellemző érték, vagyis a hagyományos és a modern elemek ugyanakkora de nem szignifikáns választása, a lengyel minta esetében a legmagasabb (60,2%). A kétpólusú választás, vagyis a hagyományos és a modern indikátorok egyező, magas arányú választása, a magyar mintában szembetűnő (18,4%).

A táplálkozási szokások vizsgálata kiegészült egy további kérdéssel, mely a rahneri nem kategóriális, szubjektív mércét adó változó megtestesülése: Milyennek tartja Ön a családjá táplálkozását? A lehetséges válasz kategóriák: teljesen hagyományos, inkább hagyományos, inkább modern és teljesen modern voltak, melyeket adataink elemzése során két kategóriává vontunk össze: hagyományos és modern, mivel a „teljesen” előtagú lehetőségek választása csekély volt.

Táplálkozás	Magyar n=457	Lengyel n=495	Cseh n=520	Szlovák n=494	Összesen n=1966
Hagyományos	62,4	74,7	60,0	75,1	68,1
Modern	37,6	25,3	40,0	24,9	31,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2. táblázat

A családok táplálkozási szokásai szubjektív indikátorral kifejezve (%)

A 2. táblázatból kiderül, hogy a szubjektív mutató szerint is minden esetben a táplálkozás hagyományossá nyilvánítása játszik fő szerepet. Szubjektív tekintetben első helyen áll Szlovákia (75,1%), második helyen Lengyelország (74,7%), harmadik helyen Magyarország (62,4%) és negyedik helyen a Cseh Köztársaság (60,0%).

Eredményeink azt mutatják, hogy fő hipotézisünk, mely szerint a hagyomány értékeinek, viselkedésmintáinak szerepe magas, a teljes nemzetközi minta szintjén beigazolódtott.

A 3. táblázatban összefoglalóan bemutatjuk, hogyan alakult a négy ország együttes és országonkénti besorolásának konzisztenciája. Vagyis, a táblázat celláiban a teljes mintát alapul véve azoknak a válaszadóknak a megoszlása található meg, akik az objektív és a szubjektív hagyomány és modernitás indikátorral mérve is konzisztensen hagyományosnak vagy modernnek bizonyultak.

életmód terület	magyar n=454		lengyel n=473		cseh n=515		szlovák n=494		összesen n=1964	
	konzisztensen hagyományos vagy modern (%)									
	H	M	H	M	H	M	H	M	H	M
táplálkozás	26,2	7,8	25,9	1,8	31,0	2,9	29,9	1,6	28,3	3,4
	konzisztens besorolások megoszlása (hagyományos és modern együtt), %									
táplálkozás	34,0		27,7		33,9		31,5		31,7	

3. táblázat

A táplálkozási szokások szubjektív és objektív szempontú besorolásainak konzisztenciáját mutató megoszlási viszonyszámok, a teljes nemzetközi mintában és országonként (%)

Táblázatunk utolsó sorát nézve kiderül, hogy válaszadóinknak 31,7%-a, vagyis mintegy 1/3-a volt képes helyesen megítélni táplálkozási szokásait, vagyis saját és kutatócsoportunk megítélése szerint is ugyanabba a kategóriába tartoznak. Ez az arány az országos részminták esetében sem mutat nagy változatosságot. Táblázatunkból az is jól látszik, hogy válaszadóink számára könnyebb volt a hagyomány kategóriájának tettenérése, mint a modernitásé. Tendenciáját tekintve ez az eredmény a további négy vizsgált életmódterületen is megjelenik.

Eredmények értelmezése

Kutatócsoportunk értelmezése szerint a hagyomány értékeinek továbbélése és a hagyomány kategóriájának biztosabb megragadása történelmi múltunkban gyökerezik. A bevezetőben említett szakirodalmi háttér segítségével az alábbi magyarázatot adjuk: a társadalomtörténeti folyamatok ismeretében láthatjuk, hogy a közép-

európai országok családjait hosszú időszakon keresztül jellemzi a tradíciótól irányítottág, vagy ahogy Somlai (1997) fogalmaz, a hagyományos család típusa. A II. világháborúig a rendi társadalom szerkezet Európának ebben a régiójában fennmarad, és így rányomja a bélyegét a családok működésére. A társadalom szűkebb keresztmetszete számára volt jellemző a polgári családmódel, mely a belülről vezérelt ember karakterének biztosította a társadalmi háttérét. De ez a háttér sem volt elválasztható a hatalom által preferált hagyományos családi értékrendtől. Az egyház dominanciája, mint tradicionális értékközvetítő töretlenül fennmaradt a II. világháborúig. A kelet-közép-európai szocialista társadalmi berendezkedés terméke volt a régióban a kettős szocializáció. A családok jelentős részének zárt mikroközösségeiben tovább élt a háború előtti kettős hatás (a tradicionális és a polgári), bár a diktatúrák politikai hatalma igyekezett a kívülről vezérelt ember karakterét kialakítani. Mindez csak formailag feleltethető meg Riesmannak az amerikai középosztályra létrehozott külső vezérlésű karakterével és eltérő tartalmat hordoz. A 70-es–80-as évek értelmiségi rétegeiben azonban már a tartalmi megfeleltetés is helytálló. A közép-európai rendszerváltási folyamat hatására kapitalista, többségi elvű demokráciára épülő társadalmak jöttek létre, melyek kellő lehetőséget teremtettek arra, hogy az addig szunynyadó és részben megszűnt tradicionális, tradicionális-polgári, polgári családtípusok feléledjenek és a 20. század végi és a 21. század eleji társadalmi viszonyokhoz adaptálódva működjenek. A rendszerváltás után, az ötvenes évek amerikai társadalmához hasonlóan, a külső vezérlésű karakterre épülő családok a felső középosztályból kiindulva terjednek a középosztály szélesebb rétegeiben. Főleg Közép-Európa magasan urbanizált nagyvárosaiban.

IRODALOM

- Andorka Rudolf (2002): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bourdieu, P. (1978): *Társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest.
- Ferge Zsuzsanna (1969): *Társadalmunk rétegződése*. KJK. 77–158.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self Identity*. Stanford University Press, Stanford
- Habermas, J. (1981): *A kommunikatív cselekvés elmélete, I–II*. FIFI–SZOFI. Budapest.
- Hankiss Elemér (1986): *A magyar társadalom értékrendjének felemás modernizációja. Társadalomtudományi Közlemények, 1986/2., 185–191.*
- Kolosi Tamás (1987): *Tagolt társadalom*. Gondolat. Budapest.
- Luhmann, N. (1979): *Trust and power*. Chichester: John Wiley.
- Rahner, K. (1991): *Az ige hallgatója. Vallásfilozófiai alapvetés*. Gondolat. Budapest.
- Riesman, D. (1982): *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció - A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Budapest.
- Utasi Ágnes (1984): *Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- Weber, M. (1992): *Gazdaság és Társadalom: A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi K., Budapest.

ZSUZSANNA BENKÓ – KLÁRA TARKÓ – KATALIN ERDEI – LÁSZLÓ LIPPAI

Tradition and modernity within the lifestyle and nutritional practice of the 4 members of Visegrád

Our study gives an overview of the theoretical and research methodological concepts of the international empirical research called „Tradition and Modernity in the life-style of the families of the Visegrád countries”. Our main hypothesis is, that in the Visegrád Countries (Hungary, Poland, Czech Republic and Slovakia), and in the „city and its surroundings”, as opposed to the main sociological theories (Giddens), the role of traditional values and behaviour is still important. In the framework of the present study we verify our hypothesis on the basis of international data selected from the domain of nutrition from among the researched domains of life-style.